

**TELEP ÉS ISKOLA.
EGY INTEGRÁCIÓS PROGRAM LOKÁLIS TAPASZTALATAI – ESETTANULMÁNY**

Szerző:

Kocsis Péter Csaba
Debreceni Egyetem (Magyarország)

A szerző e-mail címe:
kocspet@gmail.com

Lektorok:

Trencsényi László (PhD, Habil.)
Eötvös Loránd Tudományegyetem
(Magyarország)

Soós Zsolt (PhD)
Gál Ferenc Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lektor

Kocsis Péter Csaba (2022): Telep és iskola. Egy integrációs program lokális tapasztalatai – esettanulmány. *Különleges Bánásmód*, 8. (2). 19-39. DOI [10.18458/KB.2022.2.19](https://doi.org/10.18458/KB.2022.2.19)

Absztrakt

A roma telepek felszámolására a 2013-2020-as európai uniós programozási időszakban a kistelepülések számára az EFOP-1.6.2. program biztosított forrásokat a szeregált élethelyzetek oldására, megszüntetésére. A program a településeken komplex beavatkozási rendszer által ad lehetőséget a helyi szükséglet-alapú fejlesztésekre. A programok sikerének egyik kulcsa a helyi együttműködések kialakítása és működtetése lehet. A tanulmányban egy település gyakorlatán keresztül azt vizsgáltuk, hogy a korábbi oktatási integrációs gyakorlatok milyen módon kapcsolódtak a szegregátumot célzó programhoz.

Kulcsszavak: roma integráció, telespes programok, interprofesszionális együttműködés

Diszciplína: szociológia, szociálpedagógia, nevelésszociológia

Abstract

SETTLEMENT AND SCHOOL. LOCAL EXPERIENCES OF AN INTEGRATION PROGRAM - CASE STUDY

Efforts to eradicate Roma settlements in Hungary the EFOP-1.6.2 project provided resources for small settlements for the resolution and elimination of segregated life situations in the 2013-2020 EU programming period. The program provides opportunities for local needs-based developments through a complex intervention system in the settlements. One of the keys to the success of the programs may be the development and operation of local collaborations. In the study, we examined how previous educational integration practices related to the segregation program in a settlement.

Keywords: Roma integration, Roma-settlement programs, interprofessional cooperation

Discipline: sociology, social pedagogy, sociology of education.

Bevezetés

A hazai roma közösségek jelenlegi helyzetének leírása során több szakpolitikai ágazat érintettségét tapasztaljuk. A roma közösségekkel kapcsolatban a kutatások rendszerint a komplex problematikára hívják fel a figyelmet, így az is alapvető kérdésként merül fel, hogyan lehet a helyzetet érdemi beavatkozásokkal javítani. A roma integráció, felzárkózás, vagy a rendszerváltás előtti időszakban a „cigányügy” eltérő megközelítésben ugyan, de egyaránt a komplex problematikára igyekezett válaszokat megfogalmazni, azzal a jelentős különbséggel, hogy az 1960-as évektől kezdődően inkább szociális kérdésként kezelték a kialakult helyzetet. (Mezey, 1986; Majtényi-Majtényi, 2012; Hajnáczy, 2013). A rendszerváltást követően, a decentralizáció és a települési önkormányzatok autonómiájának időszakos erősödésének következményeként a felmerülő problémák kezelése rendszerint a helyi önkormányzatok vállalt nyomta. Az önkormányzatok intézményfenntartó szerepe, a lokális közösségek viszonyainak feltérképezése és a helyi intézmények önállóságának erősödése a szereplők közötti együttműködést feltételezné. A roma integráció területén ennek kiemelt jelentősége van, hiszen az említett komplex problematika kezelése csak az egyes szereplők tevékenységének együttes hatása-ként értelemezhető. Ebben a folyamatban, a szegénység, az iskolai végzettség hiánya, a munkaerőpiaci potenciál csökkenése jól mutatja az egyes ágazatok közötti összefüggést (vö. Makai, 2009), ha ehhez még az egészségügyi állapotot és a szegregált élethelyzet okozta halmozott hátrányokat is hozzávesszük, akkor ezen élethelyzetek újratemlődéésének fontosabb elemeit is beazonosíthatjuk.

A kormányzati törekvések legalább hatvan éve próbálnak e problémákra választ adni, legújabbban a szegregált élethelyzetre adott külön támogatási forrásokat is biztosító komplex telepfelszámolási programokkal, amelyek lényege, hogy a fent említett területek mindegyikénél megvalósuljanak helyi fejlesztések, erősítve a lokális közösségek szerepe-

lőinek együttműködését. Utóbbi célja a helyi társadalom fenntartható fejlesztése lenne. Az esettanulmányban egy településen megvalósuló program jellemzőinek összefoglalására kerül sor, elsősorban azt vizsgálva, hogy a helyi köznevelési intézmények korábbi integrációs gyakorlata hogyan alakult, valamint a telepfelszámolási program ezeket a tapasztalatokat miként emelte be a megvalósítás során.

A kutatás során vegyes módszertant alkalmazva vizsgáltuk a helyi roma közösség integrációját érintő programot. Alapját az EFOP-1.6.2-16 Szegregált élethelyzetek felszámolása komplex programokkal (ESZA) című pályázati konstrukció jelentette (a továbbiakban: telepes program), amelynek kötelező eleme volt a Közösségi Beavatkozási Terv című (továbbiakban: KBT) dokumentum. Ez tartalmazta a programok szakmai célkitűzéseit, az egyes tevékenységek (programelemek) szakmai leírását, valamint a megvalósító konzorcium és az együttműködő partnerek feladatait. A kutatás során a dokumentumelemzés módszerének alkalmaztuk a szakmai program vizsgálatához, a települési jellemzők mentén a hozzáférhető adatforrásokat vizsgáltuk. Ezek közé sorolhatók a TeIR, KSH, KIRSTAT és az Országos Szegregátum Adatbázis (OSzA) adatai, amelyeket a helyi szereplőkkel készített interjúk egészítettek ki.

A tanulmányban sor kerül az integrációs célkitűzések rövid, vázlatos ismertetése mellett, a vizsgált település főbb jellemzőinek összefoglalására. Külön fejezetben ismertetjük a köznevelési intézmények helyzetét és korábbi integrációs gyakorlatát, majd bemutatjuk a telepes program célkitűzéseit vizsgálva azt, hogy a helyi szereplők bevonása milyen módon valósult meg a program során.

Az integrációs célkitűzések rövid összefoglalása

A rendszerváltást követő időszak integrációs célkitűzéseinek áttekintésére jelen keretek között nem vállalkozunk, csupán azt kívánjuk rögzíteni,

hogy az 1945 után kezdődő időszakban a szakpolitika eltérő intenzitással és hangsúllyal, de folyamatosan gondolkodott a roma népesség helyzetéről, ezek között pedig kiemelt hangsúllyal jelent meg a lakhatás, a foglalkoztatás, az oktatás és az egészségügy területe (Mezey, 1986; Majtényi-Majtényi, 2012). A korai, 1960 és 1990 közötti időszak a romakérdést nem nemzetiségi kérdésként kezelte, hanem „csupán” szociális problémaként, így a szakpolitikai beavatkozások logikája is inkább ezek kezelésére fókuszált. A rendszerváltás utáni időszakban – illetve már az 1980-as évek második felében is – elindult az a folyamat, amely a helyi döntéshozók egyre aktívabb részvételét is megkívánta a periférián élő közösségek helyzetének javításában. Ezzel párhuzamosan a roma értelmiség törekvései is megjelentek – amely kérészetű előzményeit a László Mária által elindított Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége jelentette 1957 és 1961 között (Sághy, 2008) – az 1980-as években a roma, többek között a budapesti Cigány Értelmiségi Klubbal, amelyek a hazai roma népességgel kapcsolatos problémákra és a beavatkozások szükségességére hívták fel a figyelmet (Kállai – Törzsök, 2000; Szabóné, 2012).

Az önkormányzatok a decentralizáció következtében számos olyan feladatot kaptak, amelyek korábban a központi utasítások végrehajtóiként számukra ismeretlenek voltak. Ebbe a körbe tartoztak például a szociális ügyek – így a lakhatás helyi kezelése, valamint az oktatás területe is – számos egyéb közigazgatási funkció mellett. A kihívás óriási volt, hiszen a rendszerváltás okozta gazdasági és társadalmi krízis a romák esetében még inkább jelentkezett, hiszen ők veszítették el először a munkahelyüket, s más megélhetés híján gyors ütemben és nagy számban szorultak a társadalom periferiájára (Kertesi, 2000; Kertesi, 2005a, 2005b), ennek hatásai még ma is érzékelhetők (Bernát, 2014). A Kemény-féle 1971-es kutatást alapul véve látható volt, hogy a településfelmérési programok – a maguk sajátos módján –

csökkentették a telepen élők arányát, hiszen 1964-ben 49 ezer telepi házban 222 ezer személyt írtak össze, 1984-ben 6277 telepi házban már csak 42 ezer személyt. Az 1993-as felmérések idején a cigányok 13,7%-a, mintegy 60 ezer ember élt telepeken, a 2003-as összeírás szerint 36 ezer fő élt ilyen körülmények között (Kemény, Janky és Lengyel, 2004; Farkas, 2018). Ehhez képest a 2010-es felmérések jelentős emelkedést mutattak, hiszen a telepeken élők számát mintegy 270-300 ezer emberre becsülték (I1; Domokos, 2010).

A kialakult helyzetre a rendszerváltás utáni időszak első szakaszában jellemzően kormányhatározatok útján igyekeztek a romák helyzetén javítani, azonban ezek nem delegáltak felelősségi köröket, nem volt átlátható és számonkérhető mutatórendszer és nem voltak nevesített források rendelkezve az egyes célokhoz (Pulay – Benkő, 2008). A határozatok sajátja (például: 1120/1995. (XII. 7.); 1125/1995. (XII. 12.); 1093/1997. (VII. 29.); 1047/1999. (V. 5.); 1073/2001. (VII.13.) Korm. határozatok), hogy a cigányság helyzetével kapcsolatos komplex problémákra hívták fel a figyelmet, amelyek a későbbiekben is állandó elemként megmaradtak bennük.

A rendszerváltás utáni időszak egyik előremutató stratégiai dokumentumának, a Roma Integráció Évtizede Programot (2005-2015) (RIÉP) és annak célkitűzéseit tekinthetjük. A korábbi kormányzati elképzelések folytatásaként, de konkrétabb beavatkozások mentén született meg a RIÉP és később, ezen dokumentum tartalmi elemeit átvéve a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia I. is (I2).

A stratégiai dokumentumok az oktatás, ezen belül a szegregáció kérdésére, a foglalkoztatás, az egészségügy, a vállalkozásfejlesztés területére helyezett kiemelt hangsúlyt, kiemelve az egyes ágazatok közötti összefüggéseket. (Az eredményekre vonatkozóan lásd pl. Forray – Pálmáiné, 2010; Cserti Csapó – Orsós, 2013.)

A Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia I. (elfogadás éve: 2011) és a Magyar Nemzeti

Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. (elfogadás éve: 2014) a RIÉP elemeit integrálta. Az uniós roma keretstratégia elfogadása után Magyarország az első tagállam volt, amely elkészítette és elfogadta stratégiáját. A 2011 utáni stratégiák felépítése lényegileg nem változott, azokban nevesítetten a gyermek jólét, a területi egyenlőtlenségek, az oktatás-képzés, a foglalkoztatás, az egészségügy, a lakhatás és a bevonás, szemléletformálás, diszkriminációs jelenségek elleni küzdelem jelenik meg (I3). A felsorolt területek közül – tekintve, hogy a korábbi stratégiák beavatkozásait ismétlik meg – részletesebben a lakhatás területével foglalkozunk.

A pályázati kiírások követik a stratégiákban megfogalmazott célokat, azaz a több területen történő egyidejű fejlesztés jelenik meg a települések számára elvárt tevékenységként. A pályázatok (esetünkben az EFOP-1.6.2) szakmai követelményei között alapvető szempont a célcsoport (a szegregátumban élők) komplex fejlesztése, amely több területet foglal magába.

Ezek közé tartoznak:

- Célcsoporttagok és közösség felkészítése a megvalósításra (folyamatos szociális munka, együttműködési megállapodások a települési intézményekkel és a célcsoporttagokkal);
- Csillag- „Cherhaj” szolgáltató pont működtetése, amely alapvető szolgáltatásokat nyújt (tisztálkodási és mosási lehetőség) a célcsoport tagjainak;
- A helyi humán szolgáltatások elérhetőségének fejlesztése, koordinációjuk javítása;
- A Közösségi Beavatkozási Terv és egyéni fejlesztési tervek megvalósítása - Szociális, közösség-fejlesztési, oktatási, képzési, egészségügyi és munkaerő- piaci szolgáltatások;
- Helyi humán szolgáltatási kapacitások fejlesztése és a szolgáltatók együttműködésének megerősítése;
- Kora gyermekkori, gyermekkori és iskolán kívüli fejlesztés és oktatás;

- Egészségügyi szolgáltatások elérésének javítása;
- Felnőttoktatás, felnőttképzés, szakképzés;
- Foglalkoztatás elősegítése. (I4)

Az egyes elvárt tevékenységek a megvalósítók és a célcsoport szoros együttműködését feltételezik, de talán ettől is többet, a helyi szakemberek széles összefogását, hogy a programok megvalósítása sikeres legyen. A „siker” kritériuma itt nem más, mint a programban vállalt indikátorok teljesítése (ilyen például: bevontak száma; képzésbe vontak száma; képzést sikeresen elvégzők száma; az egyes programelemekbe bevontak száma stb.), valamint a források szabályos és ütemezett felhasználása.

A fenti elvek és elvárások megvalósulásának tapasztalatait vizsgáljuk a következőkben egy konkrét település példáján keresztül.

A vizsgált település elhelyezkedése és népessége

A vizsgált település az Észak-Alföldi régióban, Jász-Nagykun-Szolnok megyében található, a Jászság kistáj területén. Mind a megyeszékhely, Szolnok, mind a Jászság központjának számító Jászberény elérhető közelségben, mintegy 30, illetve 20 km-re található.

A település főbb jellemzőiről a 2011. évi népszámlálás, valamint az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TEIR) adatai adtak tájékoztatást. A vizsgált település a Jászapáti járás községei közé tartozik, népessége maximumát 1930-ban érte el, ezt követően kisebb-nagyobb arányú csökkenés jellemző a településre, amely 2020-ra a 2363 fővel elérte eddigi történetének minimumát, azaz egy folyamatosan csökkenő népességről beszélhetünk. Ezt a fogyatkozást jelzik az élveszületések és a halálozások számai is. Az adatokat 2014 és 2019 között vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a születések száma 2014-ben 28 fő volt, 2019-ben 26 fő. A halálozások száma 2014-ben 38 volt, 2019-ben 33 fő, vagyis a természetes

szaporodás csupán a 2017-es év kivételével folyamatosan mínuszban volt, ekkor az élveszületések és a halálozások száma kiegyenlítette egymást (TeIR, 2014 – 2019).

A település nemzetiségei

A nemzetiségi hovatartozás tekintetében megyei és járási szinten a hazai nemzetiségek közül egyaránt a roma közösség létszáma a legmagasabb. Jász-Nagykun-Szolnok megye 2011-es nemzetiségi adatai vonatkozásában a megye teljes népessége 2011-ben 386 594 fő volt, ezen belül a nemzetiségek létszáma 22 261 fő, vagyis a megye 5,75%-a vallotta magát valamely nemzetiséghez tartozónak. A roma nemzetiséghez tartozók létszáma a megye összlakosságához viszonyítva 4,9%, míg a megyében nemzetiséghez tartozók csoportján belül 85,7%, vagyis a KSH adatai alapján is a megye legnagyobb nemzetiségi csoportját a romák jelentik.

A kutatás helyszíne a Jászapáti járásban található, a település a kistélepek rangsorát vezeti, 2011-ben az első helyen áll az adatok vonatkozásában 320 fővel, a településen a roma nemzetiség 2011-ben a teljes lakosság 12,9%-át adta (KSH 2011). A település roma közösségéről a helyi tudáson alapuló becslések magasabb arányról számoltak be, ezek alapján kb. a település teljes lakosságának 30%-a tartozik a roma csoporthoz. A létszám-változás a magasabb gyermekvállalási hajlandóság mellett egy belső migrációval is magyarázható, amely nem nagyarányú ugyan, de a helyi közösség számon tartja az ilyen irányú beköltözéseket.

A helyi roma közösség magját az egykor a település szélén élő romungro csoport alkotta, majd az utóbbi évtized belső migrációs folyamatainak köszönhetően jelentek meg más területekről, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezők is.

Vallási összetétel

A népesség vallási összetételét vizsgálva a járásban (19.433 fő) a római katolikus valláshoz tartozók

aránya dominál. E mellett a református (1.751 fő) és az evangélikus (50 fő) valláshoz tartozók jelentek meg, valamint más vallási közösséghez tartozott 455 fő.

A vizsgált településen a katolikus valláshoz tartozók létszáma 1401 fő, reformátusnak 57 fő vallotta magát, míg más felekezethez tartozónak 15 fő. A római katolikus vallás dominanciája a roma közösségre is hatással volt, a roma családok jellemzően ezt a vallást követték. A roma-nem roma kapcsolatokban többször megjelent, hogy a magyarok voltak a roma gyerekek keresztszülei. Ezt az interetnikus, partrónus-kliensi kapcsolatot más közösségek esetében is megfigyelhetjük (Toma, 2005; Virág, 2010; Bakó, 2011), azonban közeledve napjainkhoz a szokás háttérbe szorult, mára gyakorlatilag nincs jelen. Ennek okai között a hagyományok változását sejtethetjük, valamint azt, hogy a rendszerváltás utáni lokális társadalom a korábbi együttélési és együttműködési formákat csak korlátozottan mobilizálta. Másik oka – amelyre az óvoda jellemzőinek ismertetésénél visszatérünk – a településen tapasztalható roma-nem roma vegyes házasságokban keresendő. Ezek esetében a roma identitás vállalása is sokszor eltűnik, így a roma gyermek – magyar keresztszülő viszonylat nem lesz már releváns kapcsolati forma.

A település szegregátumai

A településen két szegregátum található a KSH 2011. évi felmérése szerint. Szegregátumról akkor beszélhetünk egy településen, ha egy településrész, utcákkal körülhatárolt területen az ott élő lakónépesség adott arányára érvényes, hogy: 1. legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik az ott élők meghatározott aránya (esetünkben 35%); 2. nem rendelkeznek rendszeres munkajövedelemmel; 3. az ott élő lakónépesség eléri a legalább ötven főt. (314/2012. (XI.08.) Kormányrendelet; TeIR, 2011, 2020; OSzA, 2016).

A térbeli szegregáció a vizsgált településen hasonló képet mutat, mint sok más kistélepkén.

A falu periferiáján találhatóak azok az utcák, ahol az alacsony státuszú lakosság koncentrációja megfigyelhető. A telepfelszámolásra irányuló szakpolitikai célkitűzések következményei között, ahogyan arra több tanulmány rámutatott (vö. például: Hajnáczy, 2017; Cserti Csapó, 2018; Majtényi-Majtényi, 2012; Kocsis, 2020), s amely a magyarországi telepfelszámolások egyik sajátossága volt, hogy a felszámolt telepek jellemzően a településhez közeli, de mégis perifériális részen biztosították az új lakások megépítését, így a folyamat eredménye újabb telepek, telepszerű lakókörnyezetek kialakulása lett. Ez játszódott le a vizsgált településen is, amely pontos történetére vonatkozóan nem álltak rendelkezésre adatok, de az elkészített interjúkból az kiderült, hogy az egykori romatelepről történő beköltözés már a II. világháború után megindult. Az egykori telepet „Bihari telepnek” hívták, Bihari János cigányprímásról kapta nevét.

„A 1950-es években a cigánytelepen éltek a cigányok. Az éhezésre, a fázásra, a nincstelenségre emlékszem, de becsületben neveltek bennünket az mellett. A szeretet akkor az emberekben megvolt. Éhezés volt, ruhánk nem volt. Iskolába azért jártunk, apám járt el dolgozni. A falun kívül laktunk, a temető mellett volt egy terület, az volt a cigánytelep. Úgy lehetett megközelíteni, hogy a gödrön [vályogveréshez használt terület] körbement [az ember]. Abban az időben hatalmas sarak voltak, nem volt járda, semmi. Az iskolába úgy jártak a gyerekek, hogy az egyik levette a cipőt és vitte a hátán a másikat. A cigánytelep úgy működött, hogy voltak nálunk több foglalkozás, vályogverés. Az én szüleim zenéléssel is foglalkoztak, ha lakodalom volt a hétvégén, a kocsmákba egész héten ők zenéltek. Nagyon rossz körülmények voltak ott, WC, semmi nem volt. (C.E. közlése)

A régi telepen közel 20 ház lehetett, a házak bár kicsik, jellemzően szoba-konyhás háztartások voltak. A visszaemlékezések szerint – figyelembe véve

a nosztalgia okozta romantikus attitűdöt is – többnyire rendezettek, megfelelő állagúak voltak, a legszegényebbeket jellemző félig földbe vájt putri csupán kettő volt a területen, két ház esetében emlékeztek vissza szalmatető s héjazatra.

Az infrastrukturális jellemzők mellett az egykori telepi élet sajátos jellemzője volt a szegénység. A különböző megélhetési formák néhány család esetében tették lehetővé azt, hogy önerőből a falu integrált területére költözzenek, ez a saját szorgalomnak, élethelyzetnek volt köszönhető. A szegénységgel kapcsolatban egy rövid visszaemlékezést idézünk itt, amely a gyermekek egykori élethelyzetére ad utalást.

„Édesanyámnak eljárt mosni, egyetlen egy helyre, és kb. 6 éves voltam, forró nyár volt. A folyósónk le volt rakva ilyen metlakival és nagyon éhes voltam, és lefeküdtem a folyósóra, mert hideg volt, és úgy gondoltam, mint gyerek, hogy elszámolok ötvenig és felállok és kinézek, hogy jön-e már anyám, mert tudtam, ha jön, akkor ott, ahol mosott, akkor onnan hoz ennivalót. Elszámoltam ötvenig. Nem jött. Most elszámolok százig, nem jött. Tessék elképzelni, hogy meddig számoltam! Én addig számoltam, amíg csak azt nem láttam, hogy az alakja, a sovány kis vékony alakja, a hátán a batyuval, amiben Annuska néni, ahol dolgozott, onnan ami megmaradt a gyerekektől, úgy ennivaló, vagy ruha, vagy játék vagy bármi más, a hátán ott csüngött a batyu, és akkor láttam, hogy na most már gyün és akkor tudtam, hogy most már valami étel kerül a házhoz. Volt egy másik karácsony, amit szintén nem felejték el. Olyan 6-7 éves lehettem, és tudtam, hogy a karácsony olyan ünnep, hogy a tehetősebb gyerekek ajándékot is kapnak. Na, anyám elment Annuska nénihez akkor is mosni, Szenteste volt. Annuska néni küldött nekünk almát, kis piros almákat küldött, és küldött nekünk játékot, olyan csipogós játékot, így a gyerekeknek nyomkodni kellett és az sipított. Küldött ilyen játékokat. Anyám kiöntötte a játékokat, és akkor eltűnődtem rajta, mint gyerek, hogy Úristen, nekünk is van: alma és játékok. És csupa piszkok voltak ezek a játékok, hozzáteszem, majd

felölt fejjel értem fel ésszel, hogy Annuska néni akkor szabadult ezektől a játékoktól és akkor fogtam fel, hogy azok a játékok csupa piszkokok voltak, ahogy az ő gyerekei játszottak velük. És soha nem fogom elfelejteni, hogy nekünk is volt karácsonyunk.”(C.E. közlése)

A helyi roma közösség heterogenitására utal az, hogy az 1960-as éveket megelőzően is volt néhány család, aki saját erejéből önállóan tudott beköltözni a falu területére. Ez a tény a családok közötti anyagi különbséget is jelezte, hiszen a kedvezményes kölcsönök nélkül is képesek voltak erre, ami a tanult szakmának és az abból szerzett keresetnek volt köszönhető. Ezt segítette még az is, hogy olyan építőipari szakmával rendelkeztek, amely lehetővé tette, hogy önállóan, vagy a családtagok, rokonok segítségével tudják felépíteni a házakat. Az újonnan kialakult településrész az ún. „Cigányváros” lett, amely koncentrált helye a település utolsó, a temetőhöz közeli utcája volt. Néhány család a település más részein, de ugyancsak a szélső utcákban tudott új lakóhelyet biztosítani magának. Ezek a településrészek korábban romák és nem romák által vegyesen lakott utcák voltak, azonban mára a vegyes lakosság száma megfogyatkozott, és ugyan a szó szoros értelmében nem beszélhetünk telepről vagy telepszerű lakókörnyezetről, a KSH adatok az itt élő aktívkorú lakosság alacsony státuszát támasztják alá.

A fenti folyamatok együttes hatására ma a településen, a 2011-es KSH adatfeltétel szerint két szegregátum található. Ezekben 2011-ben a lakónépesség 339 fő volt. Az itt élők nemzetiségi hovatartozásáról nem állnak rendelkezésre adatok, de a 2011-es nemzetiségi adatokhoz (320 fő) közeli értéket mutatnak. Bár ez elmarad a települési becslés 30%-ától, annyi azonban feltételezhető, hogy az itt élő családok jellemzően a roma közösséghez tartoznak. A szegregátumok lehatárolásának szempontjai alapján azt is láthatjuk, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a két szegregátum esetében 46,3% és 61,5%. Az alacsony

iskolai végzettség szoros összefüggést mutat az aktív korúakon belül állandó munkajövedelemmel nem rendelkezők arányával, amely 65,9% és 71,8% volt. A két szempont együttesen (alacsony iskolai végzettség és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők) 43,9% és 48,7% arányban volt jellemző a két szegregátum aktívkorú lakosságának esetében. A munkanélküliek aránya 26,3% és 47,6% volt (KSH, 2011), amely a települési átlaghoz viszonyítva (10,7%) (TEIR, 2011) magasabb volt.

A két szegregátumban 125 lakás volt, az alacsony komfortfokozatú lakások aránya 17,1% és 21,1% volt, vagyis félkomfortos vagy komfort nélküli lakásnak minősül a két szegregátum lakásállományának közel egyötöde. Ennek a lakástípusnak a jellemzői között legalább egy 12 négyzetméteres lakószoba, konyha, egyedi fűtés található, biztosított a WC-használat és van vízvételi lehetőség. Utóbbi két jellemző nem feltétlen a lakáson belül biztosított (1993. évi LXXVIII. törvény).

Köznevelési intézmények

A köznevelési intézmények vonatkozásában a demográfiai adatok néhány jellemzőjére érdemes visszatérnünk egy gondolat erejéig. A település egészének és a szegregátumok lakosságának adatai összevetésével azt tapasztaltuk, hogy a település teljes lakosságának korösszetétele ellentétes tendenciákat mutat. A 0-14 éves korosztály a teljes lakosság vonatkozásában 15,2%-os volt 2011-ben, míg a két szegregátumban ezek az arányok 27,8% és 25%-os értéket mutattak, vagyis az ott élő népesség körében a fiatalabb, a köznevelési intézményekben érintett korcsoportok magasabb arányát figyelhetjük meg. Az idősebb, 60 év feletti korosztálynál ez az arány már megfordul, a települési átlag e tekintetben 25%-os, míg a két szegregátum esetében alacsonyabb, 20,3% és 15%-os arányt tapasztalhattunk. Mindebből az következik, hogy a szegregátumokban élők korosztályi összetétele a fiatalabb korcsoportnál magasabb, míg az idősebb

korcsoportnál alacsonyabb, vagyis a köznevelési intézményekben jelenlévő csoportok között folyamatosan emelkedik a szegregátumban élő gyermekek létszáma és aránya.

A településen tehát egy óvoda és egy általános iskola látja el a köznevelési feladatokat, utóbbi 1-8 osztállyal. Az intézményben jelentős a hátrányos helyzetű gyerekek aránya, s bár természetesen nincs kimutatás a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozóan, de az intézményvezetői interjúból kiderült, hogy magas a roma gyerekek aránya. A hátrányos helyzet problémáival az intézmény több, mint egy évtizede szembesült. Már a kétezres évek elején, 2003-tól kezdődően elindították az esélyegyenlőségi elveken nyugvó intézményfejlesztést. A hátrányos helyzetű tanulók segítése során az inklúziót elősegítő különböző módszereket, valamint a későbbi években erre épülő integrációs szemléletet az intézményvezetés és a tantestület is folyamatosan elsajátította és alkalmazta. Ennek indoklását a tanulói összetétel mellett az is növelte, hogy megfigyelhető volt a nem hátrányos helyzetű gyerekek folyamatos elvándorlása az iskolából. Ennek fő oka a szomszédos településen működő iskola évről-évre fogyatkozó tanulói létszáma volt. A kis-település iskolájának két kihívásra kellett tehát választ találni: az egyik a magas arányban hátrányos helyzetű gyerekek sikeres oktatásának kérdése; a másik a szomszédos településre történő tanulói elvándorlás csökkentése, esetleg megállítása. Az Integrált Pedagógiai Rendszer bevezetése az intézményben ezeket a kihívásokat igyekezett kezelni (Tóthné, 2013). Az iskola szakmai programja ugyancsak változott, az integrációs szemlélet bevezetése magával hozta azt is, hogy az intézmény pedagógusainak szemléletváltására, az iskola életének teljes reformjára volt szükség. Ezen a területen az egyes pályázati támogatásokkal együttesen megjelenő elvárásrendszer megadta a szakmai kritériu-

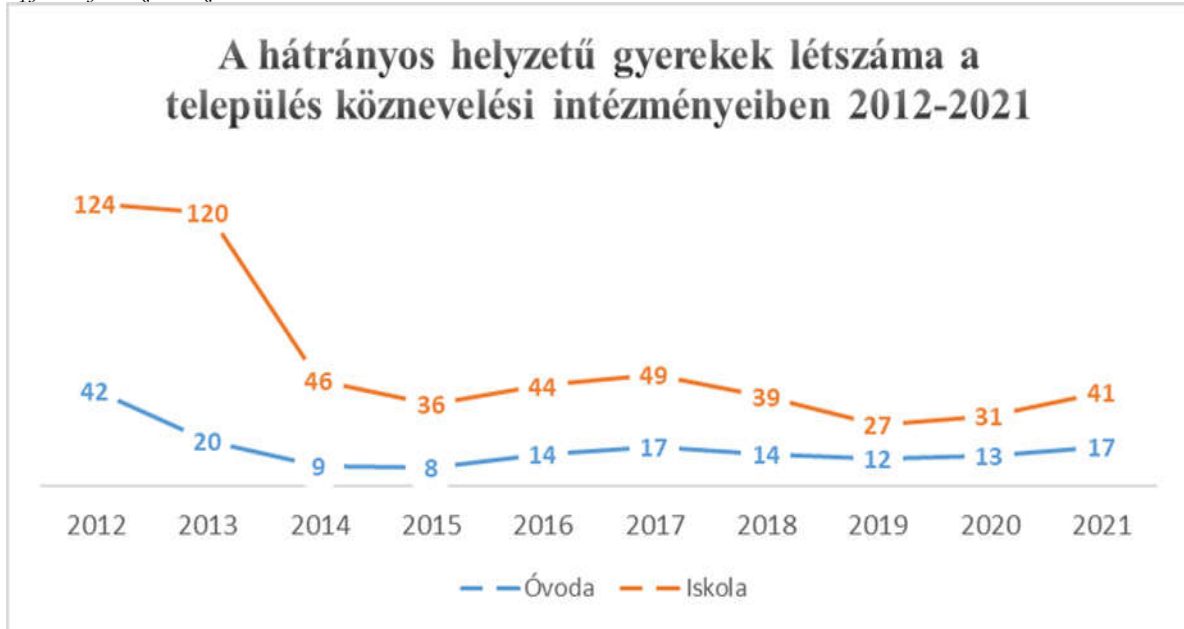
mokat is az intézmény számára. Ennek alapján az intézmény célkitűzései között ettől kezdődően programszinten jelentek meg a gyerekek szociális helyzetéből adódó problémák kezelésére vonatkozó törekvések, a gyerekek komplex segítése, amely a készségfejlesztést is érintette. A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók esetében – s talán nem csak náluk releváns – rendszerint megjelenik a tanulás tanulásának a támogatása, a megfelelő készségek kialakítása, fejlesztése. Az iskola megszokott ismeretátadó stratégiájának újr gondolásának indoklására az utóbbi évtizedek oktatási gyakorlata már rámutatott (Imre, 2009; Varga, 2016), az ehhez kapcsolódó változás egyik alapeleme a módszertani megújulás, amely továbbképzések formájában az iskolában is megjelent. A fejlesztés céljai között az osztályismétlés, a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkentése, a továbbtanulási utak megerősítése és a továbbtanulás támogatása, az iskolai teljesítmény javítása, új értékelési rendszer kidolgozása és bevezetése a helyi tantervbe, valamint a tanulási technikák elsajátításával a középiskolai sikeresség támogatása szerepelt.

Az intézmény a külső kapcsolatainak fejlesztésére is hangsúlyt helyezett, a település civil szervezeteivel való együttműködés során a helyi szervezetek felkutatása és az ezekkel történő kooperáció kialakult.

Ennek során a római katolikus egyházzal, a helyi polgárőr egyesülettel, a helyi roma civil szervezettel, a roma kisebbségi önkormányzattal, a helyi sportegyesülettel, nyugdíjasklubbal, valamint a település közalapítványával is együttműködést alakítottak ki. Ezen túlmenően az iskolához kapcsolódóan létrejött egy iskolai alapítvány is.

A köznevelési intézményekben a hátrányos helyzetű (1. ábra) és a halmozottan hátrányos helyzetű (2. ábra) gyerekek létszáma 2012-től jelentős csökkenést mutatott.

1. ábra. A hátrányos helyzetű gyerekek létszáma a település köznevelési intézményeiben 2012-2021 Forrás: KIS-STAT alapján saját szerkesztés

2. ábra. A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek létszáma a település köznevelési intézményeiben 2012-2021 Forrás: KIS-STAT alapján saját szerkesztés

Ennek oka a státusz besorolásának jogszabályi változása volt, de az óvodai és az iskolai összetételben nem változtatott. Az általános iskolában a változás azt eredményezte, hogy a 2012-es HH-s létszámhoz viszonyítva 2014-re a létszám közel harmadára esett vissza, amely a tanulók számára nyújtott szolgáltatásokat befolyásolta.

A halmozottan hátrányos helyzet esetében a csökkenés még jelentősebb volt (2.ábra). A 2012-es kiinduló állapothoz képest az óvodában közel húszszoros, míg az általános iskolában nyolcszoros csökkenés tapasztalható, de 2015-től kezdődően szinte csak néhány gyermekről és tanulóval beszélhetünk, akik a HHH-s státuszt megkapták. Ebben a folyamatban a jogszabályi változások mellett a szülők eljárásról való idegenkedését is megnevezték a pedagógusok.

Az intézmények problémái – általánosan megfogalmazva – az óvodában főként a szocializációs hátrányokból eredendő pedagógiai teendőket jelentik – ahogyan ezt az interjúban megfogalmazták. Az iskolában még inkább beazonosították a hátrányos helyzet okozta komplex problémákat, így a szülők alacsony iskolai végzettségére visszavezethető munkanélküliséget, az ebből következő rossz anyagi körülményeket. Ugyancsak probléma az iskolában a hiányzások jelenléte, amit elsősorban a HH-s gyerekekhez kötnek a pedagógusok, ebben esetenként kapcsolódó jelenség a családok fluktuációja, amely egy tanéven belül is jelentheti egy-egy család a településről történő el- és visszaköltözését.

Óvodai nevelésről

Az iskolai oktatás 2000-es évek eleji integrációs törekvései mellett az óvodában a teljes óvodáztatásra való törekvés már az 1980-as évektől elindult. Az intézményvezetővel készített interjú során az derült ki, hogy a településen már ebben az időszakban is 90% körüli volt a beóvodáztatás, amely – megítélése szerint – kimagasló volt a környező településekhez képest. Ennek az

időszaknak az egyik eredményét a szocializáció támogatásában látták, vagyis hogy a gyerekek megtanulták a különböző eszközök használatát, valamint törekedtek a viselkedéskultúra fejlesztésére. A szocializációs hátrányokból adódóan elsősorban a gyerekek konfliktuskezelése, az eszközök használata, azok megóvása jelentett problémát. Ezeket a szocializációs különbségeket ma is megemlítik (Óvodai Pedagógiai Program, 2021).

A hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek létszáma az óvodában is csökkent, ahogyan azt az 1. és 2. ábrán láthattuk. A változás fő oka az óvodában is a jogszabályi változás volt, emellett azonban a roma – nem roma vegyes házasságoknak is tulajdonítják a csökkenést. A vegyes házasságok éreztetik hatásukat a HH-s eljárásoknál, vagyis a szülők nem kérik a HH-s és HHH-s státusz megállapítását, de hasonló folyamat figyelhető meg a roma identitás felvállalásával kapcsolatban is. A harmadik okot, az utóbbi évek szociálpolitikai támogatásában látták, ennek eredményeként a nem roma és nem hátrányos helyzetű családokban is nagyobb a gyermekvállalási kedv a településen, így a HH-s, HHH-s gyerekek óvodai aránya e folyamatok eredményeként is változott. A szocializációs különbségeket az óvodában kevésbé tartják fontosnak, mint az iskolában, ott – véleményük szerint – erőteljesebben jelennek meg ezek a különbségek.

Az óvodai nevelés, az integrációs nevelési pedagógiai módszertan nagy hangsúlyt helyez a családokkal való kapcsolattartásra, a folyamatos kommunikációra, a szülők óvodai életbe történő bevonására. Ezen a területen az óvoda tapasztalatai kettes: a családlátogatások, a formális kapcsolati formák esetében a kommunikáció nehezekebb, folyamatos változást igényelne az intézménytől. A szülők együttműködési hajlandósága ezen a területen változott, azonban a családlátogatás tapasztalatai még mindig fontos információkat adnak a családokról, gyerekekről. Az 1980-as évektől kezdődően tudott az interjúalany rövid áttekintést adni ezekről a tapasztalatokról, amely lényege, hogy a rendszer-

váltás előtti időszakban ezek az alkalmak kiemelt jelentőséggel bírtak a családok életében, míg a jelenlegi időszakban inkább egy el nem utasítható kötelezettségként értékelhetik a családok.

A családokkal való kapcsolattartásnak, az óvodai életbe történő bevonásnak azonban vannak pozitívan értékelt tapasztalatai is. Ezek sorába tartoznak azok a rendezvények, ahol a szülők kötetlenül vehetnek részt, a közös rendezvény részesei lehetnek oly módon, hogy maguk hozzájárulnak tevékenységükkel a rendezvény sikeréhez. Ezek elsősorban az óvodai rendezvények keretein belül megvalósuló közös főzések, sütések, a közös asztal elkészítése.

Az óvoda és a család kapcsolatára esetenként az otthoni körülmények, az eltérő nevelési szokások is hatással vannak. A kettős nevelés jelensége – amely szerint más értékrendet közvetít az intézmény és más a család (vö. Vass, 1974; Forray, 1997; Forray – Hedegűs, 1998) – az óvodában is jelen van. Ezt azonban a családi háttér, az esetlegesen felbomlott és a helyükre lépő újabb párkapcsolatok is befolyásolják. Az új családban a gyermekek mindennapjait nehezítheti, hogy abban változhat a mérvadó értékrend.

A fentiekben ismertetett óvodai jellemzők elsősorban a gyermekek helyzetének néhány aspektusát kívánták bemutatni. Ezek között elsősorban a roma gyerekek óvodai neveléssel érintett csoportjára vonatkozó információkat igyekeztünk összegyűjteni, fókuszban nem az intézményi nevelés sajátosságainak a bemutatása volt elsődleges, hanem az érintett csoport problémáinak a beazonosítása, valamint annak vizsgálata, hogy ezekre milyen beavatkozásokat tervezett a szegregált élethelyzetek javítására irányuló program.

Az általános iskola

A településen az általános iskolai oktatás a 20. század elején egy kistelepülés gyakorlatát követte. Az alföldi jellegű település, a falu mellett tanyás részekkel rendelkezett, ez az oktatásszervezésben

azt jelentette, hogy részükre külön tanyasi iskola működött. A szegény paraszti családból származó gyerekek élethelyzetére jellemző volt, hogy az őszi-téli időszakban nagyban csökkent az iskolalátogatás intenzitása, mert nem volt megfelelő öltözetük, a mezőgazdasági idényben pedig sokszor a földeken elvégzendő feladatok igényelték a gyerekek munkacseréjét is, ezért ugyancsak csökkent az iskolalátogatás. Az oktatás összevont osztályokban folyt, maga a tanyasi iskola 1961-ig maradt fenn, amikor a tanyavilág felszámolása után az iskolaépület funkcióját veszítette, a gyerekek is bejártak a falusi iskolába. A szociális helyzet okozta problémák a pedagógusok számára már a korai időszakban is külön feladatot adott: a mulasztások számának csökkentése és a 8 osztály tankötelezettségi koron belüli elvégzése fogalmazódott meg célként. Ezen kívül a felzárkóztató tevékenység formái is szükségessé váltak. Az ekkor még jelentkező nevelőhiány az 1980-as évekre megoldódott, az iskolaépületek állagának romlása azonban szükségessé tette egy új iskola megépítését, amely 1984-ben készült el, majd 1992-ben tornacsarnokkal bővült. Az oktatás infrastrukturális körülményei, valamint a humán erőforrás az 1980-as évektől adottak voltak (Mészárosné, 2013).

A településen található általános iskola végzi az alapfokú oktatást. Az intézmény egyik jelentős feladata az oda járó tanulók képességfejlesztése, tekintve, hogy magas arányú a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók száma az intézményben (Pedagógiai Program ÁI, 2021).

Ez az arány már a 2000-es évektől jellemző volt, ennek okán az iskola igyekezett részt venni azokban a fejlesztésekben, amelyek a helyi iskolai innovációkat támogatták.

Az erre vonatkozó pályázati források elérésére is folyamatos erőfeszítéseket tettek, amely több támogatás sikeres elnyerését is magával hozta, amely a 2003/2004-es tanévtől kezdődően a 2013/2014-es tanévig összesen 51 kisebb-nagyobb pályázatot jelentett.

Ezek első lépcsője a 2003/2004-es tanévtől kezdődően az Országos Oktatási Integrációs Hálózat bázisiskolai pályázata, ennek lényege a hátrányos helyzetű tanulók integrációs és képességkibontakoztató programjának kidolgozása és bevezetése volt. Az iskola korábbi igazgatójával készített interjú arra mutatott rá, hogy a pályázati források kecsesítőek voltak, azonban az integrációs program elindításánál még nem volt megfelelő szakmai tudásuk, azt ugyanúgy, mint az ország számos más iskolája, a pályázat során tanulták meg.

„Ezek a gyerekek így is, úgy is itt vannak, nekünk velük kezdenünk kell valamit. A problémánk ugyanaz: tehát képzetlen a szülő, nem tud foglalkozni, vagy nem akar foglalkozni a gyerekekkel, motiválatlan satöbbi, azok itt valamilyen szinten lecsapódnak, mert vagy a beszédkézsége nulla, vagy egyáltalán nem tud megülni a padban, magatartászavaros, tehát így is, úgy is kezdenünk kell valamit, akkor próbáljunk meg tudatosan olyan programot kidolgozni, amely mindnyájunkat abban segít, hogy ha bejön, egyáltalán mérni tudjuk.” (korábbi iskolaigazgató közlése)

Az IPR a tanulóknak nyújtott szolgáltatások kiterjesztése mellett lehetőséget adott szerény szociális juttatások biztosítására. Ez elsősorban a tanszerekhez és különböző szolgáltatásokhoz való hozzáférést jelentette. Ide sorolható még a pedagógiai módszertan megújulása is, a családokkal történő kapcsolattartás.

Az IPR előírásai szerint megtartott értékelési alkalmak már jelzik az új elemek elsajátítását, de ezeken túlmenően egyéb módszertani képzésen is részt vettek a pedagógusok. A kötelező továbbképzések során sokféle képzés valósult meg, elsősorban azok a technikák kerültek elsajátításra, amelyek a frontális oktatás mellett biztosítottak más alternatívát, ide sorolható például a kooperatív technikák, a projekt módszer, a differenciálás módszertana, az iskolaotthonos képzési forma elsajátítása.

„Volt pályázatunk, amelyben egy év alatt három 30 órás továbbképzés volt. A pokolba kívántak, tudom. Jött a kooperatív tanulás szervezés, péntek-szombat-vasárnap, hát ki akar itt ülni az iskolában! Az volt a legnagyobb eredményem, hogy amikor jöttünk dolgozni hétfőn, az egyik pedagógus, aki ez a mindig fújok, semmi se jó, nyugdíj előtt állok, tojok az egészre, elkezdte berendezni a termét. Ez sikerélmény. Ott azt mondtam, hogy megérte.” (korábbi iskolaigazgató közlése)

Az iskolai munka támogatására jött létre a Helyi Közoktatási Kerekasztal is. Ennek célja az oktatási folyamatot potenciálisan támogató szervezetek együttműködésének kialakítása, a gyerekek és középiskolás tanulók problémáinak közös kezelése. Az iskolai gyakorlatban megjelenő problémák között a közoktatás minőségének romlása, a tanulók tudás- és neveltségi szintjének csökkenése, valamint az értékrendbeli különbségek jelentkeztek. Az intézményben látható problémává vált a fiatalok körében terjedő drogfogyasztás, a csellengő gyerekek számának gyarapodása, de a deviáns viselkedési formák között beazonosították a szexuális élet korai megjelenését, az ezzel kapcsolatos visszaéléseket és a fiatalkori bűnözést is (IPR, 2003). Már az együttműködés igényének és céljainak megfogalmazása is túlmutatott az iskolán, gyakorlatilag ezzel az ágazatközi együttműködések gyakorlatát igyekeztek elindítani, amely szereplői között a köznevelési intézmények, a szociális szféra intézményei, a helyi közigazgatás szereplői és a civil szféra szervezetei is megjelentek.

Az IPR 2013-tól való megszűnése után a korábbi gyakorlatok továbbvitele az ott dolgozó pedagógusok pedagógiai kultúrájában, szakmai ambícióiban érhető tetten. Az utolsó IPR-es tanév óta azonban a pedagógusok egy része már nem tanít az intézményben, jellemzően nyugdíjba vonultak és a fiatalok vették át a helyüket. Esetükben nincs korábbi integrációs tapasztalat, és sokuk más településről jár az iskolába dolgozni, ezzel a szülőikkel való kapcsolatok, a közösségi életben

való részvétel, mint informális kapcsolati forma is eltűnt.

Kutatások rámutattak arra (Varga, 2018), hogy az IPR rendszerszintű javulást hozhatott volna az oktatáspolitikai területén. A vizsgált iskola esetében a program megszűnése érezhető változást okozott, a változás a módszertani kultúra visszaszorulását, a pedagógusok plusz feladatainak a megbecsültségének (anyagi és erkölcsi) csökkenését, valamint az új generáció elköteleződésének változását is jelentette.

Az iskolába járó tanulók szociális helyzetére adott pedagógiai válaszok mellett a településen a tanulói elvándorlás is problémát jelentett. Ez a jelenség nem ismeretlen a magyarországi kistelepüléseken, amelyek kapcsán az tapasztalható, hogy a HH-s, HHH-s gyerekek létszámának növekedésével az ezeken a csoportokon kívül lévő gyerekek szülei azt a döntést hozzák, hogy gyermeküket egy szomszédos ugyancsak kistelepülés, vagy a közeli város iskolába járatják (Kertesi és Kézdi, 2009).

A településen is megfigyelhető volt ez, esetünkben a más járáshoz tartozó, de szomszédos településen működő általános iskola folyamatosan csökkenő tanulói létszáma indukálta azt a folyamatot, hogy az iskola fennmaradása érdekében a szomszédos településről növeljék a tanulói létszámot. Ott a tanulók között alacsony volt a HH-s és HHH-s gyerekek aránya.

A vizsgált településen ez a magasabb státuszú szülők számára „vonzó” ajánlat volt gyermekeik iskoláztatása szempontjából. A „nem problémás szülőket” az intézmény igazgatója és a szomszédos település polgármestere kereste fel, ennek eredményeként megindult az elvándorlás, az ígért és a szülők által remélt magasabb színvonalú oktatás reményében (Mészárosné, 2013).

Az iskola problémáinak egy részére a telepés program adhat(na) megoldásokat, hiszen az IPR-es gyakorlat bizonyos elemeinek továbbvitele a maga természetességével, a társadalmi integráció erősítését és a társadalmi integráció folyamatát erősít-

hette volna. A következőkben a deszegregációs pályázat főbb elemeit tekintjük át.

A telepés program

A komplex telepprogramok beavatkozási logikája több ágazat együttes fejlesztésére irányul, ahogyan azt a korábbiakban bemutattuk. A komplex beavatkozási logika alapja a helyi problémák feltárásán alapuló, helyi igényekre reflektáló programtervezés. Ennek az alapját a programhoz kapcsolódó Közösségi Beavatkozási Terv adja, amely részletesen tárgyalja a megvalósítandó program egyes elemeit. A kutatás során e dokumentum elemzésével azt vizsgáltuk, hogy a megjelenő fejlesztési elképzelések hogyan illeszkednek a köznevelési intézményekben jelentkező problémákhoz, mennyiben követik a komplex szemléletet, és a helyi tapasztalatot miként tudták becsatornázni a fejlesztések során.

A programot egy megkeresés eredményeként, külső szereplők tervezésével valósították meg. Az önkormányzat számára az infrastruktúra fejlesztésére, valamint közösségi programok szervezésére volt optimális forrás a pályázat. A település és a közoktatási intézmények kapcsolata mindig fontos és aktív volt, a tanulói elvándorlás problémáját az önkormányzat is igyekezett a rendelkezésre álló eszközeivel támogatni, ide sorolhatjuk az ösztöndíjprogramot, amely a tanulók helyben maradását motiválta. Az IPR tapasztalatai ugyancsak ismertek voltak az önkormányzat előtt, a támogatás megszűnése után a korábban jól működő programok (kirándulások, családok bevonásával megvalósult közösségi alkalmak) ismételt elindítására, a helyi közösségi élet újbóli elindítására nyílt lehetőség.

Az igényfelmérésen alapuló programterv a szegénység, a munkanélküliség, az alacsony iskolai végzettség, és az egészségi állapot problémáira reflektált, szem előtt tartva a pályázati kiírásnak való megfelelést. A Felhívás alapján a következő beavatkozásokat tervezték.

Szolgáltatásokhoz való hozzáférés, amely során egy közösségi házat és egy ún. szolgáltató pontot hoznak létre a településen. A közösségi ház biztosítja a szociális munka infrastrukturális hátterét, valamint a szolgáltató pontok az alapvető higiénés szolgáltatások lehetőségét (mosás, tisztálkodás) biztosítják a bevontaknak és az érintett közösség egészének. Az ingatlanokban elérhető szolgáltatások intézményi logika, vagyis ügyfél-fogadási rend szerint működnek.

Az oktatási-nevelési szolgáltatások területén a kulcskompetenciák fejlesztése, az iskolai végzettség növelése jelent meg célként, kiegészítve, hogy az egykori iskolai kudarcok újratermelődését igyekeznek elkerülni.

A felnőttoktatás, felnőttképzés területén az aktívkorú lakosság képzettségi szintjének javítását fogalmazták meg, olyan szakmák elsajátításával, amelyek az elsődleges munkaerőpiacon is elhelyezkedést biztosíthatnak.

A foglalkoztatáshoz kapcsolódóan a potenciális foglalkoztatók felkutatása és érzékenyítése, annak érdekében, hogy a munkaerőpiacon esetenként tapasztalható diszkrimináció ne nehezítse a munkavállalást.

A szociális, gyermekjóléti szolgáltatás és közösségfejlesztés területén a mélyszegénység okozta problémák kezelését, az ügyintézésben történő segítségnyújtást, a korai gyermekvállalás okán bekövetkező iskolaelhagyást és az ebből következő kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet kezelését jelölték meg célként.

A célkitűzések utolsó területe az egészségügyet foglalta magába, itt elsősorban az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés javítása, az egészségi állapot felmérése jelent meg megvalósítandó célként (KBT, 2016).

A köznevelési intézményekben jelentkező problémák és a korábbi integrációs tapasztalatok megteremtették annak lehetőségét, hogy a település programban olyan beavatkozások valósuljanak meg, amelyek reflektálnak ezekre, ismételten be-

emeljék a korábbi jó gyakorlatokat, ezzel erősítve a helyi szereplők között az integrációs gyakorlatot. Ennek néhány elemét emelem itt ki csupán. A következő áttekintésben az intézményi problémákat, kapcsolódási lehetőségeket, valamint a program egyes elemeit tekintem át, amelyek magukban foglalták a projekt megvalósítói és a helyi intézmények közötti kooperáció lehetőségét. Az egyes programelemek elnevezése kurziválás alá került.

Az intézményekben említett szocializációs problémákra potenciálisan reflektáló programelemek: *Családi életre nevelés; Családi életre felkészítő programok; Szülői szerepek erősítését szolgáló tréning; Életmóddal kapcsolatos előadások, interaktív foglalkozások.*

Az intézmény (óvoda, iskola) közötti kapcsolat-tartás erősítését elősegítő programelemek: *Település egészének szóló bizalomépítő programok, családi napok; Sport-, kulturális- és önszegítő programok; Családi napok, Fejlesztő, feszültség feldolgozó, pozitív mintákat közvetítő játékos és sport szabadidős programok.*

Tanórán és iskolán kívüli programok szervezése, IPR jó gyakorlatok folytatását potenciálisan segítő programelemek: *Táborok szervezése; Telepen élő tanulók felzárkóztatása, képesség- és kompetencia fejlesztése (kora gyermekkori, gyermekkori, és iskolán kívüli fejlesztési és oktatási tevékenységek).*

Köznevelési intézményekben folyó prevenció feladatok ellátását segítő potenciális programelemek: *Bűnmegelőzési célú gyermekfoglalkozások és workshopok, drogprevenciós programok; Egészségfejlesztő, felvilágosító programok, egyéni tanácsadás, a lelki egészség fejlesztését szolgáló tájékoztatás, információ-nyújtás; Étkezési szokások, gyermek étkeztetési szokások formálása – konyhamesterek klubja, workshopok, klubfoglalkozás a gyermekes családok részére*

Az ágazatközi, interprofesszionális együttműködést potenciálisan támogató programelem: *A konzorciumi partnerek, együttműködő partnerek és más helyi szereplők bevonásával (pl.: iskola, egyház, családsegítő és gyermekjóléti szolgálat) havonta workshopok megtartása*

A telepés program célcsoportjaként az aktívkorú lakosság, ezen belül is a 16-54 éves korú lakosság és családtagjaik voltak fókuszban.

A fenti programelemek magukban foglalták azon együttműködési formák lehetőségét, amelyek az intézmények korábbi gyakorlatában megjelentek, vagy a jelenlegi pedagógiai munkához illeszthetők. Ezen túlmenően az integrációs programok célja, hogy a felnőttkorú lakosság számára olyan komplex támogatásokat biztosítson, amelyek lehetőséget teremtenek a korábban elmaradt – akár alapfokú – iskolai végzettség, valamint szakképzettség megszerzésére. Mindennek háttérében az a cél áll, amely az önellátás biztosítását, az elsődleges munkaerőpiacon történő munkavállalás elősegítését szolgálják.

Ebbe a kategóriába hús olyan programelemet sorolhatunk, amelyek az adósságkezeléstől kezdődően, az informatikai és nyelvi készségfejlesztésen keresztül, az önfoglalkoztatást is érintve (háztáji gazdaságok kialakítása), a felnőttképzések területéig (például: kertépítő, rongyszőnyeg-készítő, szociális segítő) terjednek. A komplex szolgáltatások között megtalálhatóak voltak még az egészségügyi szűrések, a megvalósítók szervezetfejlesztése, az egyéni tanácsadás, tájékoztató fórumok ugyanúgy, ahogyan a potenciális foglalkoztatók felkutatásának és érzékenyítésének célkitűzései is.

Együttműködési jellemzők

A telepés programok az egyes fejlesztési tevékenységek a különböző helyi, vagy térségi szereplők közötti együttműködést is lehetővé tették. A pályázati kiírás ezt ugyan nem tette kötelezővé, csupán egy – az önkormányzaton kívül lévő, rendszerint civil – szereplő bevonását követelte meg konzorciumi partnerként. Ennek célja az volt, hogy olyan partnert vonjanak be az önkormányzatok, amelyek megfelelő tapasztalattal rendelkeznek valamely szakterületen. A településnek az IPR megvalósítása során – szakmai sztenderdjei

által – volt kialakult gyakorlata a helyi szereplőkkel való együttműködésnek, ahogyan ezt a korábbiakban már bemutattuk.

A telepés programban történő együttműködések a támogató természetes elvárására épültek. Ennek során ösztönözték a települési szereplők közötti együttműködések kialakítását és/vagy erősítését. Ennek célja egyértelműnek tűnik: a társadalmi integrációban potenciálisan érintett szereplők közötti kommunikáció és együttműködések megalapozása, a fejlesztések – helyi innovációk – program utáni fenntarthatóságának biztosítása. A telepés programban ezek az együttműködések több szinten valósultak meg. A konzorciális forma a programban közvetlenül érintett szervezeteket foglalta magában, ennek sajátossága, hogy konkrét feladatok és a tevékenységekhez rendelt források voltak meghatározva a szereplők részére. Ebben érintett volt a települési önkormányzat, mint a pályázat fő kedvezményezettje, egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében bejegyzett alapítvány (továbbiakban: külső civil szervezet), mint konzorciumi partner, valamint egy helyi civil szervezet.

A három partner között kialakult együttműködések három szinten tudtuk vizsgálni, ezek a projekt megvalósításának folyamatához illeszkedtek, így az 1) Előkészítés; 2) Megvalósítás; 3) Fenntartás dimenzióit jelentették.

Az előkészítés szakaszában a feladatok koordinációját a külső alapítvány végezte, amelyhez más projektek során szerzett tapasztalatok megosztása párosult. Az önkormányzat tevékenységébe tartozott az előzetes felmérések koordinációja, a kapcsolódó tanulmányok elkészítése, valamint a felméréshez szükséges infrastruktúra biztosítása. Ehhez a feladathoz – a kutatási kompetenciájának korlátozottsága okán – külső szolgáltatókat vett igénybe. A harmadik konzorciumi partner, a helyi civil szervezet a helyzetelemzést megalapozó felmérések kérdőíveinek felvételében vett részt.

A második, megvalósítási szakaszban a három partner közötti feladatmegosztás aszimmetrikus

volt. A települési önkormányzat, mint a konzorcium vezetője ebben a folyamatban a projekthez kapcsolódó adminisztratív háttérrel biztosította, valamint a program egyik hangsúlyos elemének, a felnőttképzések megvalósításában vett részt. Ezen belül is a koordinációs tevékenysége volt hangsúlyos, ennek során a felnőttképzések megszervezése, valamint az ezekhez szükséges gyakorlati helyszínnek biztosítása volt a fő feladata.

A helyi civil szervezet feladatai a program célcsoportjával való kapcsolattartásra és szervezési feladatokra koncentráltak. Az egyes program-elemek megvalósításához történő toborzás, a célcsoporttal való kapcsolattartás általános feladatai mellett, a program során megvalósítandó táborokat nevesítette a Közösségi Beavatkozási Terv konkrét feladatként.

A külső civil szervezet szakmai feladatai a program megvalósítása során szerteágazók voltak. A szociális fejlesztő (például szülői szerep erősítése, szolgáltatásokhoz való hozzáférés segítése), közösségfejlesztő tevékenység (például csapatépítő tréning vagy workshopok megtartása) egyaránt megjelentek ugyanúgy, mint a korai fejlesztést és oktatást szolgáló tevékenységek (például fejlesztő- és szabadidős programok, önszorgató klubok fejlesztése, háztáji gazdaságok kialakítását támogató tevékenység, bűnmegelőzési programok stb.), egészségügyi/egészséges életmódot támogató tevékenységek (például egészségügyi szűrések megszervezése, egészségügyi prevenciók és felvilágosító programok, kapcsolódó előadássorozatok szervezése), de tevékenységeik között szerepelt a munkáltatók érzékenyítése is. A fenntartási időszakban a feladatok megoszlása már más képet mutat. A külső civil szervezet feladatvállalására a Közösségi Beavatkozási Terv nem tartalmaz nevesített feladatot, amely azt jelenti, hogy szerepe és települési jelenléte a projekt zárása után esetleges. A helyi civil szervezet feladatai között az önkormányzat segítése jelent meg, amely a gyakorlatban a kötelező adatszolgáltatásokhoz kapcsolódó adatgyűjtést és

pontosan nem meghatározott organizációs tevékenységet látott el. Az önkormányzat számára maradt az ötéves fenntartási kötelezettség, amely a létrehozott infrastruktúra és az ott folyó szolgáltatások biztosítását jelentette.

A konzorciumi feladatfelosztásban megjelenő tevékenységek így a fenntartási időszakban csupán az önkormányzat számára jelentettek feladatot.

Az együttműködések másik csoportját – a konzorciumi együttműködésen túl – azok a szervezetek jelentették, amelyek ugyan megjelentek a program dokumentumaiban, de konkrét feladatuk, szerepük nem volt rögzítve, így inkább laza kapcsolódásként, semmint a fejlesztési tevékenység aktív résztvevőjeként voltak jelen. Ezen szervezetek között találjuk a helyi óvodát, az idősek otthonát, a helyi családsegítő és gyermekjóléti szolgálatot, a helyi általános iskolát, a megyei Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság regionális szervezetét, amellyel formális együttműködés kialakítása kötelező volt, valamint a helyi roma nemzetiségi önkormányzatot. A szervezetek feladatait nem nevesíti a KBT, funkciójuk a programot kísérő ún. Programtanácsban volt, amelyet a projekt belső monitoringjának tekinthetünk, formálisan havonta egy alkalommal üléseztek, munkájukról az interjú során megkérdezettek nem tudtak releváns információkkal szolgálni. A korábbi IPR-es gyakorlat, valamint a telepés program során leírt feladatokat foglalja össze az 1. táblázat, amelyben a potenciális helyi szereplők bevonására és feladatra vonatkozó információkat foglaltuk össze.

A település oktatási gyakorlata, tapasztalatai és a projekt egyes tevékenységei több területen logikussá, már-már természetessé tennék az együttműködések, azonban IPR-ben kialakított széleskörű együttműködések nem, vagy csak korlátozottan működtek tovább a korábbi gyakorlatokat. A program tervezése során új szereplő jelent meg a településen, amely korábban nem végzett itt tevékenységet, székhelye távol található a településtől.

1. táblázat. Az IPR-ben és a projektben történő együttműködések szervezetek szerinti áttekintése Forrás: saját szerkesztés

Szervezet megnevezése	IPR-ben	Projektben
Nevelési tanácsadó	szolgáltatások igénybevétele, folyamatos együttműködés	nincs nevesítve feladat
Család- és gyermekjóléti Szolgálat	szolgáltatások igénybevétele, folyamatos együttműködés	program előkészítésében igényfelmérés elvégzése, konzultációs szerep
Védőnői Szolgálat	szolgáltatások igénybevétele, folyamatos együttműködés	nincs nevesítve feladat
Polgárőr Egyesület	rendezvényekhez kapcsolódó együttműködések	nincs nevesítve feladat
Roma Nemzetiségi Önkormányzat	folyamatos konzultáció	együttműködő szerep, konkrét feladata nincs
Iskolánk Tanulóiért Alapítvány	tehetséggondozásban, premizációban való részvétel	nincs nevesítve feladat
Helyi közösségi közalapítvány	iskolai elvándorlás csökkentése, tanulók helyben maradásának támogatása	nincs nevesítve feladat
Nyugdíjasklub	évenkénti együttműködések, közös programok (mikulás)	nincs nevesítve feladat
Sportegyesület	esetenkénti együttműködés, szabadidős programok szervezésében	nincs nevesítve feladat
Helyi önkormányzat	fenntartói szerep, majd informális kapcsolat az iskolával	projektgazda, menedzsment-feladatok és fenntartási kötelezettség
Települési civil Szervezet	együttműködő partner, laza kapcsolódások	konzorciumi partner, toborzás, tájékoztatás
Külső civil Szervezet	nem releváns	új partnerként az egyes fejlesztési területek megvalósítása; fenntartásban nincs szerepe

A KBT-ben rögzített feladatok, valamint az IPR-ben korábban együttműködő partnerek csak részlegesen jelennek meg feladatokkal a projekt megvalósítása során.

A Család- és Gyermekjóléti Szolgálatnak elsősorban a projekt tervezésénél, ezen belül is az adatok felvételében volt feladata, a helyi roma nemzetiségi önkormányzat laza kapcsolódással, a toborzásban és a tájékoztatásban vett részt, a helyi civil szervezet ugyancsak lehatárolt, a célcsoport elérését és tájékoztatását biztosító tevékenységet végzett. A települési önkormányzat, mint pályázó elsősorban a

menedzsment feladatokra fókuszált, míg az új szereplőként megjelenő külső civil szervezet végezte a szakmai program megvalósításának majdnem egészét.

A projektek logikájából adódik, hogy a megvalósítás utáni időszakban az „eredmények” fenntartása is szükséges. A korábban bemutatott feladatfelosztásból egyértelműen látható, hogy a fenntartási kötelezettségek egyértelműen az önkormányzat számára jelentenek majd feladatokat, ezek ellátását értelemszerűen nem a hivatal, hanem a helyi intézményrendszer szereplői végzik majd el.

A településen az intézmények közötti együttműködés az IPR bevezetése, az abban javasolt vagy előírt módszertani elvárások mentén alakult ki. Ennek során – tekintve, hogy kistelepülésről van szó – a látható és jogi személyként beazonosítható partnerekkel az együttműködés kiépült, bár ennek keretei az IPR kivezetése után jellemzően informális keretek között folytatódtak. Azt azonban mindenképp fontos kiemelni, hogy működő vagy újra mobilizálható kapcsolatok álltak rendelkezésre a telepési program elindítása előtt.

A telepési program alapvetően a szegregált élethelyzetek felszámolását fogalmazza meg fő célként. A szakpolitikai célkitűzések ezt humán fejlesztések, valamint a lakhatást támogató infrastrukturális beavatkozások támogatásával kívánja elősegíteni.

Előbbibe azon programok tartoznak, amelyek a munkaerőpiaci potenciál javítását célozzák, ehhez biztosítva azokat a szolgáltatásokat, amelyek az iskolai végzettség növelését támogatják. Ezt a gyerekek esetében különböző fejlesztő tevékenységeken, iskolán kívüli szabadidős programokon, valamint különböző közösségfejlesztési elemeken keresztül teszik lehetővé.

Utóbbi esetében a szegregátumok lakhatási feltételeinek javítása (pl. pormentes utak kialakítása), vagy szociális bérlakások építése valósulhatott meg. A helyi fejlesztésekkel kapcsolatban a helyi partnerek együttműködése pro forma hangsúlyosan megjelenik, de ennek részleteit a pályázati kiírás nem szabályozza.

A program humán fejlesztési eleme elsősorban a szegregátumban élők számára biztosított komplex fejlesztési lehetőséget. A pályázat előkészítését egy külső szereplő végezte el a helyi szociális intézmény részvételével, ez a gyakorlatban a pályázathoz kapcsolódó helyzetelemzés adatait biztosította. A köznevelési intézmények – több mint egy évtizedes gyakorlatuk ellenére – azonban nem vettek részt ebben a folyamatban, a korábbi gyakorlatok adaptációja nem történt meg. A telepési program – a

fejlesztési logika alapján – nem köznevelési intézményeket célzó pályázati konstrukció, de a szegregált élethelyzetben élők természetes módon kapcsolódnak a települési szolgáltatókhoz, intézményekhez, így ezek programba történő integrálása logikus és racionális eljárás lenne, már csak az eredmények fenntarthatósága okán is.

A megvalósítás során formális együttműködések alakultak ki, voltak tájékoztató fórumok, „szakmai egyeztetések” az intézmények között. Erre vonatkozó szakmai dokumentum azonban nem készült, így a szereplők részvétele inkább csak formális volt, nem szakmai fejlesztéseken alapuló együttműködések voltak. Ezt a jellemzőt az sem írta felül, hogy esetenként egy-egy programelem megvalósítása során (pl. klub, szabadidős foglalkozás stb.) a pedagógusok is bekapcsolódtak a munkába. A hiány a program és a településen működő szervezetek esetében a folyamatos szakmai együttműködés területén mutatkozik.

Kérdéses, hogy ennek milyen hatása lesz a program után, az eredeti szakpolitikai – és ami talán még fontosabb, a helyi integrációs célok – miként lesznek fenntarthatók a program zárását követően, illetve a szegregátumban élő családokban a hátrányos helyzetet okozó jellemzők (esetünkben kiemelten az alacsony iskolai végzettség) miként változhatnak a településen.

A programot író szervezet ebben az esetben külső partnerként vett részt a tervezésben és a lebonyolításban. A feladatok áttekintéséből kiderült, hogy fenntartási időszakban a programmal kapcsolatos elvárások az önkormányzatot állítják újabb feladatok elé, amely azonban – tekintve, hogy elsősorban közigazgatási és nem köznevelési feladatai vannak – ezeknek nem tud megfelelni, a helyi szervezetek együttműködése elengedhetetlen lesz a későbbiekben.

Az esettanulmányban feltárt tapasztalat azonban felveti annak kérdését, hogy a következő időszakban az elmaradt együttműködések „pótlására” milyen lehetőségek állnak majd rendelkezésre.

Irodalom

- Bakó, B. (2011). „Mi házi magyarok vagyunk?” Egy bardócszéki romungro közösség identitása egy gyilkosság tükrében. *Beszélő*, 16. (4.).
- Cserti Csapó, T., Orsós, A. (2013). A mélyszegénységben élők és a cigányok/romák helyzete, esélyegyenlősége. In Varga Aranka (szerk.). *Esélyegyenlőség a mai Magyarországon*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs. 99-120.
- Cserti Csapó, T. (2018). Elillant évtized III: A cigány, roma csoportok társadalmi integrációjának alakulása a lakhatási körülmények terén a kelet-közép-európai régió országaiiban a Roma Integráció Évtizede eredményeinek tükrében. *Romológia*, 6. (1.) 110-134.
- Domokos, V. (2010). *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével*. Budapest: KOR IH, LHH Fejlesztési Programiroda
- Farkas Zs. (2018). Búcsú a cigányteleptől? Telepfel-számolási programok integrációs hatásai és nem szándékolt következményei a rendszerváltás előtt és 2005–2010 között. *Esély*, 29.(1.) 42-66.
- Forray R., K., Hegedűs T., A. (1998). *Cigány gyermekek szocializációja*. Budapest: Aula Kiadó
- Forray R., K., Pálmáné Orsós, A. (2010). Hátrányos helyzetű vagy kulturális kisebbség – cigány programok. *Educatio*, 19. (1). 75-87.
- Forray R., K. (1997). Az iskola és a cigány család ellentétei. *Kritika: Társadalomelméleti és kulturális lap*, 26. (7.) 16–19.
- Hajnáczky, T. (2013). Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk* 58. (1.). 237-272.
- Hajnáczky, T. (2017). CS-lakás program: "Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása" a Kádár-korszakban. *Romológia* 6.(1.). 8-59.
- Imre, A. (2009). *A hátrányos helyzetű tanulók integrációs felkészítésének bevezetése a bázisiskolákban*
Forrás: <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/integracio-gyakorlatban/hatranys-helyzetu> Letöltés ideje: 2022.03.14.
- IPR (2003). Integrált Pedagógiai Program – Jánoshidai Petőfi Sándor Általános Iskola. kézirat
- Jánoshida Pedagógiai Program ÁI (2019). Alsó-jászsági Petőfi Sándor Általános Iskola Pedagógiai Programja 2019. kézirat
- Kállai, E., Törzsök, E. (2000). *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2000*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda
- KBT (2016). Szegregált élethelyzetek felszámolása komplex programokkal Jánoshidán (ESZA). Közösségi Beavatkozási Terv. kézirat
- Kemény, I., Janky, B., Lengyel, G. (2004). *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA ENKI
- Kertesi, G., Kézdi, G. (2009). Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 56. (11.). 959–1000.
- Kertesi, G. (2000). A cigány foglalkoztatás lépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között. Munkatörténeti elemzés. *Közgazdasági Szemle*, 47/5. 406–443.
- Kertesi, G. (2005a). *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Budapest: Osiris Kiadó
- Kertesi, G. (2005b). Roma foglalkoztatás az ezredfordulón – A rendszerváltás maradandó sokkja. *Szociológiai Szemle*, 2. 57–87.
- Majtényi, B., Majtényi Gy. (2012). *A cigánykérdés Magyarországon 1945-2010*. Budapest: Libri Kiadó
- Makai Éva (2009). Gyermekvédelem – esélyegyenlőség – cigány gyerekek. In Majsai Tamás – Nagy Péter Tibor (szerk.). *Lukács a mi*

- munkatársunk.* Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola, 188-205.
- Mészárosné Vas, M. (2013). *Az esélyegyenlőség megteremtése a jánoshidai általános iskolában.* Szakdolgozat, Debrecen. kézirat
- Mezey, B. (szerk.) (1986). *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Pedagógiai Program (2021). *Jánoshidai Napsugár Óvoda és Mini Bölcsőde Pedagógiai Program.* kézirat
- Pulay, Gy., Benkő, J. (2008). *Összegző, helyzetfeltáró tanulmány. A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértékéről és hatékonyságáról.* Budapest: Állami Számvevőszék
- Sághy, E. (2008). Cigánypolitika Magyarországon az 1950-1960-as években. *Múltunk*, 53. (1.). 273-308.
- Szabóné Kármán, J. (2012). *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota.* Budapest: Gondolat
- Toma, S. (2005). „Az én cigányom”. Informális gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között. *Erdélyi Társadalom* 3. (1.). 53-70.
- Tóthné Eszes, É. (2013). Mire jó az IPR? In Garai Ildikó (szerk.): *Pedagógusok írták 6.* Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Pedagógiai Intézet Pedagógiai Szakmai és Szakszolgálat, 33-39.
- Varga, A. (2016). A hazai oktatási integráció – tapasztalatok és lehetőségek. *Neveléstudomány*, 4. (1.). 71-91.
- Varga, A. (2018). A hazai oktatási integrációs tapasztalatok és a korai iskolaelhagyás megelőzése. In Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (szerk). *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról.* Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 67-87.
- Vass, J. (1974). A cigánytanulók oktatásának néhány kérdése. *Pedagógiai Szemle*, 24. (7-8.). 85-94. 659-668.
- Virág, T. (2010). Az „átengedett” munka. Megélhetés és munkavállalás két cigányok lakta faluban. In Feischmidt Margit (szerk). *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom.* Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet. 254-280.
- Felhasznált dokumentumok
- 1047/1999. (V. 5.) Korm. határozat A cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról
- 1073/2001. (VII.13.) Korm. határozat melléklete Középtávú intézkedéscsomag a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására
- 1093/1997. (VII. 29.) Korm. határozat A Cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról
- 1120/1995. (XII. 7.) Korm. határozat a Cigányügyi Koordinációs Tanács létrehozásáról
- 1125/1995. (XII 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról
1993. évi LXXVIII. törvény a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról
- 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről
- I1 Magyar Nemzeti Felzárkózási Stratégia 2030 Forrás: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/mntfs2030.pdf> Letöltés ideje: 2022.04.30.
- I2 68/2007 OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről. Forrás: <https://mkogy.jogtar.hu/getpdf?docid=a07h0068.OGY&printTitle=68/2007.+%28VI.+28.%29+OGY+hat%C3%A1rozat&targetdate=fffff4&referer=lawsandresolutions> Letöltés ideje: 2020.03.14.
- I3 Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia – mélyszegénység, gyermekszegénység, romák – 2011-2020. Forrás: <http://romagov.hu/>

[download/nemzeti-tarsadalmi-felzarkozasi-strategia/](#) Letöltés ideje: 2020.10.07.

I4 EFOP-1.6.2-16 Szegregált élethelyzetek felszámolása komplex programokkal (ESZA)

Forrás: <https://www.palyazat.gov.hu/efop-162-16-szegreglt-lethelyzetek-felszmolsa-komplex-programokkal-esza#> Letöltés ideje:2022.04.12.